

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року N 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>
5. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня №3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>
7. Гончаренко С.В. Безоплатна правова допомога стає реальністю? / С.В. Гончаренко, Є.Ю. Бова // Адвокат. – 2009. – №7. – С. 11-14.
8. Зінькова А. Безоплатна правова допомога в Україні – міф чи реальність? / А.Зінькова, І.Загородня // Адвокат. – 2006. – №4. – С. 30-33.
9. Мытник П. Процессуальное положение потерпевшего в уголовном процессе республики Беларусь и Украины (в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права) / П. Мытник, Н. Карпов // Закон и жизнь. – 2007, апрель. – № 4 (185). – С. 32-40.
10. Система безоплатної правової допомоги в Україні потребує кардинального реформування // Прес-служба Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/6717>
11. Титов А.М. Окремі питання участі представника потерпілого у кримінальному процесі / А.М. Титов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №2 (15). – С. 140-143.
12. Шаталюк С.Д. Історичний аспект розвитку та становлення системи безоплатної правової допомоги / С.Д. Шаталюк // Митна справа. – 2010. – №2(68). – С. 90-96.

УДК 343.14

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ

Миколенко О.М., к.ю.н., доцент

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Стаття присвячена розгляду понять „ефективність кримінально-процесуальної діяльності” та „кримінально-процесуальні гарантії”. Автор приділяє увагу питанням співвідношення та взаємозв’язку цих понять.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, кримінально-процесуальна діяльність, кримінально-процесуальні гарантії, ефективність, кримінально-процесуальний примус.

Миколенко А.Н. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ГАРАНТИИ / Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Украина

Статья посвящена рассмотрению понятий „эффективность уголовно-процессуальной деятельности” и „уголовно-процессуальные гарантии”. Автор уделяет внимание вопросам соотношения и взаимосвязи этих понятий.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, уголовно-процессуальная деятельность, уголовно-процессуальные гарантии, эффективность, уголовно-процессуальное принуждение.

Mikolenko A.N. EFFECTIVE LAW ENFORCEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINAL-PROCEDURAL GUARANTEES / Odessa national university of the name I.I. Mechnikov, Ukraine

The article considers the concepts of „efficiency of criminal procedure” and „criminal process guarantees”.

The author focuses on the relationship and the relationship of these concepts.

Key words: law enforcement, criminal-procedural activity, criminal process guarantees, efficiency, procedural criminal coercion.

Однією з об'єктивних закономірностей розвитку сучасного суспільства є підвищення ефективності правових засобів та механізмів, за допомогою яких здійснюється побудова правової держави.

Цей процес у повній мірі стосується і кримінально-процесуального права, об'єктивно обумовлюючи більш повне використання його творчих можливостей для захисту прав та майна громадян, що витікає з задач кримінального судочинства (ст.2 КПК України). Тому всебічне дослідження ефективності правозастосовної діяльності в межах кримінального процесу та аналіз відповідних кримінально-процесуальних норм залишаються однією з актуальних задач юридичної науки в цілому та науки кримінально-процесуального права зокрема.

Одним із критеріїв, за допомогою яких можливий аналіз ефективності правозастосовної діяльності в кримінальному процесі, є існування системи кримінально-процесуальних гарантій. Саме через дослідження наявних у чинному законодавстві України кримінально-процесуальних гарантій можна визначити ступінь ефективності як правозастосовної діяльності суду та органів досудового слідства, так і ефективність норм кримінально-процесуального права в цілому. Без такого дослідження марними будуть усі намагання щодо вдосконалення механізму притягнення особи до кримінальної відповідальності та покращення ефективності засобів охорони і забезпечення прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві.

Слід зазначити, що проблема ефективності в науці кримінально-процесуального права в основному розглядалася крізь призму порівняння статистичних даних з використанням оціночних понять „високоєфективний”, „середньоєфективний”, „малоєфективний” і „неєфективний” [1, 21]. На жаль, аналіз ефективності кримінального процесу та кримінально-процесуальних норм відбувався без прив'язки до існуючої в національному законодавстві системи кримінально-процесуальних гарантій. Так, проблеми ефективності кримінально-процесуальних норм, кримінального процесу та заходів кримінально-процесуального примусу активно аналізувалися в працях радянських вчених у період з середини 70-х по кінець 80-х років минулого століття (З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, Є.Ф. Куцова, Ф.М. Фаткуллін і ін.). Період незалежної України відзначився тим, що ця проблематика чомусь втратила зацікавленість з боку представників науки кримінально-процесуального права. У теорії держави та права і в межах досліджень інших галузевих наук сьогодні можна зустріти поодинокі праці, присвячені ефективності правового регулювання (О.М. Мельник), ефективності дії норм міжнародного гуманітарного права (В.І. Дяченко), ефективності управлінської діяльності (С.С. Лукаш), ефективності функціонування органів виконавчої влади (Д.М. Павлов) тощо.

Кримінально-процесуальні гарантії завжди були в полі зору радянських вчених і сучасних науковців. Поняття, елементи системи кримінально-процесуальних гарантій, а також їх класифікація висвітлювалася в працях С.А. Алесандрова, М. Видря, С.М. Грובה, М.І. Суворова та інших вчених. Сьогодні ці проблеми аналізуються в працях О.В. Бауліна, В.М. Трофіменко, О.Г. Яновської та інших видатних вчених.

Отже, представниками як загальної теорії права, так і галузевих юридичних наук було випущено у світ значну кількість праць, у яких розглядалися поняття, показники та інші питання ефективності кримінально-процесуальних правових засобів, а також поняття та класифікація кримінально-процесуальних гарантій. У більшості з цих праць містяться цікаві думки, що збагачують науку кримінально-процесуального права. Не принижуючи значення таких досліджень, що стали хорошим підґрунтям для розробки критеріїв визначення ефективності правозастосовної діяльності в кримінальному процесі та проблематики кримінально-процесуальних гарантій, слід все ж таки визнати, що більшість питань окресленої теми і сьогодні потребує до себе уваги.

Метою написання статті є виявлення зв'язку між ефективністю кримінально-процесуальної діяльності та кримінально-процесуальними гарантіями.

Стосовно використання в юридичній науці такої дефініції, як „ефективність”, існує багато критичних думок вчених, які вважають, що питання ефективності кримінально-процесуальних норм чи кримінально-процесуальної діяльності виходять за рамки предмета дослідження науки кримінально-процесуального права. Наприклад, І. Петрухін свого часу зазначав, що всі галузеві науки, в тому числі і наука кримінально-процесуального права, не займаються і не здатні займатися вивченням низки факторів, які впливають на ефективність кримінального судочинства. Він стверджував, що наука кримінально-процесуального права обмежується логічним аналізом кримінально-процесуальних норм, не виявляючи при цьому результату їх дії. У зв'язку з цим І. Петрухін вважав, що проблематика ефективності правових норм повинна стати предметом дослідження самостійного напрямку в науці. Отже, на думку вченого, питання ефективності права виходять за межі науки кримінально-процесуального права та в цілому – за межі юридичної науки.

З таким підходом не погоджується Ф.М. Фаткуллін, який зазначає, що науковці, які досліджують кримінальний процес, кримінально-процесуальні відносини та кримінально-процесуальні норми, завжди намагалися вияснити характер впливу кримінально-процесуальних приписів на суспільні відносини і на цій підставі визначити шляхи подальшого їх вдосконалення [1, 5]. При цьому поступово напрацьовувалися певні методики оцінки ефективності правових засобів, а тому зневажати та ігнорувати такий багатолітній науковий досвід не можна. Традиційні сфери науки кримінально-процесуального права не обмежуються логічним аналізом кримінально-процесуальних норм. На думку вченого, аналіз ефективності кримінально-процесуальної норми або будь-якої іншої категорії науки кримінально-процесуального права нерозривно пов'язаний з усвідомленням її сутності, меж та механізму дії, а також багатьох інших сторін [1, 5].

Вважаємо, що для розробки проблем ефективності в кримінально-процесуальному праві:

по-перше, не існує потреби у створенні будь-яких нових і самостійних напрямків у науці. Дослідження ефективності, наприклад, кримінально-процесуальних норм чи кримінально-процесуальної діяльності, є невід'ємною частиною задач науки кримінально-процесуального права;

по-друге, слід використовувати весь комплекс методів наукового пізнання з врахуванням перспектив розвитку кримінально-процесуального права, адже його ефективність залежить, у тому числі, і від наявності прогалин у законодавстві, недоліків та помилок у правозастосовчій діяльності тощо;

по-третє, необхідно користуватися здобутками теорії держави та права, а також інших галузевих юридичних наук. Наприклад, без загальнотеоретичного усвідомлення понять „ефективність”, „ефективність у праві”, „ефективність права” важко розраховувати на успіх, бо хто береться за вирішення конкретних питань без попереднього вирішення загальних, той неминуче буде на кожному кроці несвідомо „наражатися” на ці загальні питання.

Напрацювання таких загальних положень для науки кримінально-процесуального права є вкрай актуальним. Адже кримінально-процесуальне право є особливою процесуальною галуззю права, а тому більшість загальних положень теорії права набувають тут свої специфіки. В цьому аспекті звертають на себе увагу що найменше дві обставини. По-перше, в багатьох випадках, особливо коли мова йде про звільнення від кримінальної відповідальності чи призначення покарання, процесуальні норми „працюють” у тісному зв'язку з відповідними нормами матеріального права, тобто кримінального права. Результати їх взаємодії настільки тісно переплітаються між собою, що розрізнити їх стає надзвичайно складно. Тому ефективність наприклад, кримінально-процесуальної діяльності, може іноді напряду залежати від якості норм кримінального права. По-друге, ефективність – це завжди порівняння наміченої мети, витрат на її здійснення та отриманого результату. У зв'язку з тим, що мета кримінально-процесуальних норм та мета, наприклад, кримінально-процесуальної діяльності різняться між собою, різняться між собою і витрати на їх здійснення (правові засоби) та, відповідно, отриманий результат. Тобто ефективність у кожному конкретному випадку буде набувати свого змістовного значення.

В юридичній науці пропонуються різні визначення ефективності. В одних працях під цим поняттям розуміють доцільність та результативність правових заходів, юридичних норм, в других – їх дієвість, результативність, тобто здатність впливати на суспільні відносини в позитивному для суспільства напрямі, в третіх – ступінь реалізованості необхідної правової можливості, в четвертих – співвідношення між фактично досягнутим результатом і тою метою. Така ж картина спостерігається і в кримінально-процесуальній літературі. Зокрема, під ефективністю процесуально-правової норми окремі автори розуміють здатність цієї норми з найменшими витратами позитивно впливати на суспільні відносини в заданому напрямі в тих соціальних умовах, які реально існують у період її дії в країні [1, 7-10].

Якщо при дослідженні правових явищ за основу взяти визначення, у якому ефективність розглядається як порівняння наміченої мети, витрат на її здійснення та отриманого результату, то виникає необхідність у визначенні, наприклад, цілей кримінально-процесуальної норми, цілей кримінально-процесуального права, цілей кримінально-процесуальної діяльності тощо.

Цілі кримінально-процесуальної норми завжди конкретні. Наприклад, метою норми, яка закріплена в ст.20 КПК України і стосується підстав проведення закритого судового розгляду, є запобігання розголошенню відомостей про інтимні сторони життя осіб, які беруть участь у справі. А основною метою норми, яка закріплена в ст.38 КПК України та стосується порядку передачі кримінальної справи з одного суду до іншого, є забезпечення найбільш об'єктивного і повного розгляду кримінальної справи, а також найкращого забезпечення виховної ролі судового розгляду.

Цілі кримінально-процесуального права можна класифікувати на два види: загальні та спеціальні. Загальні цілі притаманні всім галузям права України і до них відносяться: а) закріплення за допомогою юридичних засобів уже існуючих суспільних відносин; б) стимулювання тих суспільних відносин, що вже існують та відповідають загальним інтересам суспільства; в) створення умов для виникнення й розвитку нових форм суспільних відносин; г) вилучення з практики соціально небезпечних відносин. Спеціальні цілі притаманні виключно кримінально-процесуальному праву і до них відносяться: а) встановлення та забезпечення правового режиму, у межах якого повинні здійснюватись реалізація і захист кримінально-процесуальних прав і обов'язків учасників кримінального судочинства, законних інтересів приватних осіб та інтересів держави в кримінальному процесі, розгляд і вирішення кримінальних справ; б) забезпечення оптимального рівня правозастосовної діяльності з чітким визначенням повноважень владних суб'єктів кримінально-процесуального права; в) забезпечення справедливих умов реалізації прав особистості в кримінальному судочинстві шляхом закріплення процедур не тільки ефективних з точки зору держави, а доступних і зручних для учасників судочинства.

Якщо ж говорити про цілі кримінально-процесуальної діяльності, то вони полягають у наступному: а) виявлення (встановлення) діянь, заборонених кримінальним законом; б) встановлення особи, яка вчинила це діяння; в) покарання винної особи шляхом дотримання встановлених кримінально-процесуальним законодавством процедур; г) забезпечення прав та інтересів осіб, що залучаються до кримінального судочинства.

Як бачимо, цілі кримінально-процесуальних норм, кримінально-процесуального права та кримінально-процесуальної діяльності різняться між собою. Ця обставина суттєво впливає на інші елементи ефективності, тобто на правові засоби, спрямовані на досягнення поставленої мети, та на результат, що фактично було досягнуто. Це означає, що набір правових засобів, необхідних для реалізації цілей кримінально-процесуального права, буде відрізнятися від набору правових засобів, необхідних для реалізації цілей кримінально-процесуальної діяльності. Результат кримінально-процесуального регулювання теж не обов'язково повинен співпадати з результатом кримінально-процесуальної діяльності. Наприклад, можна констатувати, що при високоефективному кримінально-процесуальному регулюванні на практиці виникають випадки коли кримінально-процесуальна діяльність здійснюється неефективно з причин правового нігілізму громадян, що стали жертвами злочинних дій, низької професійності слідчих, суддів тощо.

В якості правових засобів можуть виступати норми й принципи права, правозастосовчі акти, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заходи заохочення, заходи примусу, акти реалізації прав і обов'язків і ін. Правові гарантії теж розглядаються в юридичній літературі як установлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, дотримання, виконання і правильного застосування норм права. Тобто при визначенні ефективності кримінально-процесуальних явищ слід говорити про порівняння трьох складових:

- 1) намічена мета (кримінально-процесуальної норми, кримінально-процесуального права, кримінально-процесуальної діяльності і ін.);
- 2) кримінально-процесуальні гарантії як сукупність правових засобів, спрямованих на досягнення поставленої мети;
- 3) отриманий результат у вигляді встановлення правового стану, якщо мова йде про результат кримінально-процесуального регулювання, або у вигляді кількісного і якісного поетапного (постадійного) розвитку, якщо мова йде про кримінально-процесуальну діяльність.

Кримінально-процесуальні гарантії, як категорія кримінально-процесуального права, теж потребують уваги з боку науковців. Для того, щоб з'ясувати багатогранність вказаної категорії в сфері кримінально-процесуальної діяльності, слід проаналізувати сутність кожної з гарантії, та треба спробувати класифікувати їх.

У юридичній літературі кримінально-процесуальні гарантії класифікують за різними підставами:

- за характером об'єктів забезпечення на: 1) гарантії процесуальних прав; 2) гарантії об'єктивної істини; 3) гарантії цивільно-правових інтересів; 4) гарантії кримінально-правових інтересів [2, 16];
- за цільовим призначенням на: 1) превентивні (запобіжні), які служать попередженню порушень процесуального статусу особи і забезпеченню фактичної можливості реалізації її законних інтересів; 2) відновні (страхувальні) гарантії, забезпечують виявлення і усунення вже допущених порушень [3, 65-75];
- за наявністю інтересу на: 1) гарантії, що реалізуються безпосередньо для забезпечення своїх прав, свобод і законних інтересів; 2) гарантії, що реалізуються іншими суб'єктами процесу в інтересах громадян [4, 20];
- за колом органів та осіб, у діях яких гарантії реалізуються, на: 1) гарантії, що реалізуються в діяльності державних органів і посадових осіб; 2) гарантії, що реалізуються в діях учасників кримінального судочинства [3, 65].

Кримінально-процесуальні гарантії у своїй єдності повинні забезпечити як захист прав і законних інтересів окремих учасників кримінального судочинства, так і інтереси держави й суспільства в цілому. Це дає привід для поділу кримінально-процесуальних гарантії на два види: гарантії суб'єктивних прав особистості та гарантії публічного інтересу (кримінально-процесуальної діяльності). Вони якоюсь, а іноді і значною мірою, збігаються, але їх ототожнення неприпустиме. Наприклад, такі заходи кримінально-процесуального примусу, як затримання, привід особи, виїмка речей та документів, що передбачені КПК України, є гарантіями успішного розслідування та розгляду кримінальної справи. Їх не можна розглядати як гарантії прав особистості. І, навпаки, ст.43 КПК України закріплює право обвинуваченого мати захисника і побачення з ним до першого допиту. Ця кримінально-процесуальна гарантія спрямована на захист прав особистості і її розглядати слід як гарантію публічного інтересу особи, яка проводить досудове слідство, не можна.

Приєднуємося до думки тих авторів, які класифікують кримінально-процесуальні гарантії на гарантії кримінально-процесуальної діяльності та гарантії прав і законних інтересів особистості.

Вважаємо, що до гарантії кримінально-процесуальної діяльності слід віднести наступні:

- 1) процесуальні норми, що закріплюють повноваження суб'єктів досудового слідства і суду щодо порушення та розгляду кримінальної справи (наприклад, ст.98 КПК закріплює повноваження прокурора, слідчого, органу дізнання або суду щодо порядку порушення кримінальної справи);
- 2) принципи кримінально-процесуальної діяльності (наприклад, ст.14 КПК закріплює принцип недоторканності особи, ст.15 КПК – принцип здійснення правосуддя тільки судом, ст.16-1 КПК – принцип змагальності та диспозитивності);
- 3) різні процесуальні інститути (наприклад, інститут об'єднання та виділення кримінальних справ – ст.26 КПК, інститут прокурорського нагляду – ст.ст.100, 227 КПК);
- 4) кримінально-процесуальна форма теж виступає гарантією забезпечення, використання, дотримання, виконання і правильного застосування норм суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності (наприклад, ст.132 КПК України містить вимоги до оформлення постанови про притягнення особи як обвинуваченого);
- 5) система перевірки законності й обґрунтованості прийнятих рішень (наприклад, Розділ четвертий КПК України присвячено провадженню по перевірці вироків, постанов і ухвал суду);
- 6) система заходів кримінально-процесуального примусу (наприклад, Глава 13 КПК присвячена підставам та порядку застосування запобіжних заходів).

Отже, гарантії кримінально-процесуальної діяльності можна визначити як встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокурора та суду щодо притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

На підставі проведеного в статті аналізу можна зробити наступні висновки:

по-перше, дослідження ефективності кримінально-процесуальної діяльності тісно пов'язане з аналізом гарантій кримінально-процесуальної діяльності;

по-друге, ефективності кримінально-процесуальної діяльності можна визначити шляхом порівняння: 1) мети кримінально-процесуальної діяльності; 2) гарантій кримінально-процесуальної діяльності; 3) результату кримінально-процесуальної діяльності;

по-третє, до гарантій кримінально-процесуальної діяльності відносяться: 1) процесуальні норми, що закріплюють повноваження суб'єктів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду щодо порушення та розгляду кримінальної справи; 2) принципи кримінально-процесуальної діяльності; 3) різні процесуальні інститути; 4) кримінально-процесуальна форма; 5) система перевірки законності й обґрунтованості прийнятих рішень; 6) система заходів кримінально-процесуального примусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаткуллин Ф.Н. Актуальные вопросы эффективности советского уголовного процесса / Ф.Н. Фаткуллин // Вопросы эффективности советского уголовного процесса. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1976. – С. 3-27.
2. Александров С.А. Правовые гарантии возмещения ущерба в уголовном процессе / С.А. Александров. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1976. – 164 с.
3. Гробов С.М. О классификации уголовно-процессуальных гарантий обвиняемого / С.М. Гробов // Гарантии прав личности в социалистическом праве и процессе. – Вып. 2. – Ярославль: Изд-во Ярославского университета, 1977. – С. 65-71.
4. Тищенко М.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / М.М. Тищенко. – Харків, 1999. – 34 с.